

VPLIV ELEKTRONSKIH MEDIJEV NA ZALOŽNIŠTVO, KNJIGOTRŠTVO IN SISTEM VAROVANJA AVTORSKIH PRAVIC - IN NJIHOV ODNOS DO KNJIŽNIC

Dr. Martin Žnideršič, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za bibliotekarstvo

UDK 681.327.6:655.4/.5
UDK 681.327.6:347.78

Povzetek

Neverjetno hiter razvoj elektronske tehnologije in še posebej novih elektronskih medijev v zadnjih nekaj letih je tradicionalnemu založništvu in knjigotrštvu v svetu povzročil številne probleme - in hkrati tudi nove izzive. Tradicionalne vezi med njimi in knjižnicami, vezi ki so trajale vse od Gutenbergovega izuma tiskanja s premičnimi črkami, torej več kot petsto let, so se drastično spremenile in marsikdaj tudi prekinile.

Poskusimo raziskati najbolj bistvene spremembe in vplive, ki jih novi mediji prinašajo založništvu, knjigotrštvu in sistemu varovanja avtorskih pravic.

UDK 681.327.6:655.4/.5
UDK 681.327.6:347.78

Summary

Incredibly fast developments in electronic technologies and especially in electronic media caused numerous problems, but simultaneously new challenges, in publishing and book trade. Traditional ties between publishers and libraries that lasted for more than five hundred years, since Gutenberg invented printing, have drastically changed and were often even broken.

The paper deals with the main changes and influences that have been brought into publishing, book trade and copyright systems by introducing new media.

Tradicionalni založniški proces

Končni cilj klasičnega založniškega procesa je povezati avtorja in bralca. Založnik avtorjevo intelektualno stvaritev materializira v obliki knjige in jo s svojim sistemom trženja ponudi potencialnim bralcem oziroma kupcem.

V založniškem procesu pa založba avtorjevemu rokopisu doda novo vrednost, tako da avtorjev rokopis skrbno uredniško pregleda, svetuje avtorju izboljšave, ki naredijo knjigo bolj prijazno do bralca, nemalokrat tudi popravi avtorjeve napake ali nedoslednosti, po potrebi rokopis tudi jezikovno popravi (lektorira). V nadaljnjem procesu priprave knjige izbere ali pri drugem avtorju, ilustratorju, naroči najprimernejše ilustrativno gradivo, ki bo na najbolj smiseln način dopolnilo avtorjevo besedilo. Pri tretji vrsti avtorjev, pri oblikovalcu, zagotovi najprimernejše grafično oblikovanje (od izbire besedilu najprimernejše vrste črk do izdelave pravilnega zrcala in zagotavljanja popolne usklajenosti posameznih grafičnih elementov v knjigi in izbire najprimernejšega papirja in vezave). In, na koncu, z izbiro najprimernejše tiskarne poskrbi založba, da bo knjiga kvalitetno natisnjena in zvezana.

V založniškem procesu pa nikakor ne smemo zanemariti (ali celo pozabiti) na založnikovo finančno tveganje pri izdaji vsake knjige, brez katerega velik del knjig ne bi nikoli izšel.

Klasičen založniški proces v najbolj poenostavljeni shemi lahko vidimo na sliki 1.

Sl. 1 : ZALOŽNIŠKI PROCES (ZA KNJIGO ALI REVIZIJO)

AVTOR	KREATIVNI PROCES Rokopis	
UREDNIK		UREDNIŠKI PROCES Recenzija Branje rokopisa Svetovanje avt.
AVTOR	Spremembe na rokopisu	
UREDNIK/LEKTOR		Lektoriranje
UREDNIK/ TEHNIČNI UREDNIK		Izbira ilustrativnega gradiva
AVTOR/ UREDNIK/ OBLIKOVALEC	Oblikovanje knjige	

TISKARNA

TEHNIČNI PROCES
Stavljenje

Korekture

Barvna reprodukc.

Poskusni odtisi ilustr.

Montaža
Izdelava tisk. forme
Tiskanje
Vezava

NATISNJENA
KNJIGA

SKLADIŠČE ZALOŽBE

TRŽENJE

KUPCI: ZASEBNIKI/KNJIŽNICE

BRALCI

Danes večji del procesa priprave knjige v založbi in tudi priprave na tiskanje knjige poteka že z uporabo elektronike, čeprav seveda to še ni elektronsko založništvo.

Večina avtorjev že oddaja svoje rokopise na disketi. Tako lahko uredniki rokopis redigirajo kar na računalniku v redakciji. Tudi lektorji vnesejo jezikovne popravke na računalniku.

Oblikovanje knjige in zrcala je mogoče narediti na računalniku in tako naročnik, založba, dobi barvni izpis oblikovalčeve zamisli, po potrebi v več različicah. Tako se založba lažje odloči in izbere naprimernejšo različico oblikovanja.

Ilustrativno gradivo je tudi mogoče digitalizirati na disketi. Tehnični urednik v založbi (ali oblikovalec) vnese na računalniku vse potrebne podatke z navodili za stavljenje. Založba odda v tiskarno popoln rokopis, opremljen z navodili za stavljenje, ilustrativno gradivo in načrt grafičnega oblikovanja na disketah. Te podatke je tudi že mogoče tiskarni poslati po računalniški mreži, on-line (ta način največ uporabljajo časopisi). Gradivo na disketah morajo v tiskarni ustrezno obdelati (kodirati), da lahko naredijo stavek. Pri tem lahko pride do težav zaradi morebitne nekompatibilnosti naročnikove programske opreme s tiskarniško.

Z uporabo namiznega založništva pa se lahko založba tem problemom izogne in pripravi v redakciji kar stavek ali/in prelom strani odtisnjene na poseben papir ali celo na film. Na ta način se založba izogne prenašanju korekturnih odtisov iz tiskarne in vračanju korektur. To lahko pomeni velik prihranek časa, nič manj pomembno pa ni, da se tako izogne morebitnim novim napakam pri vnašanju korekturnih popravkov v rokopis v tiskar-

ni. Pri knjigah, ki vsebujejo aktualne informacije, založba lahko zaključi redakcijo in vnese najnovejše podatke v rokopis neposredno pred oddajo filmov v tiskarno.

Založba in avtor

Založnik in avtor sta povezana s sistemom varovanja avtorske pravice. Ta sistem zagotavlja avtorju vse pravice na njegovi intelektualni stvaritvi - avtorskem delu - in popolno svobodo razpolaganja z njo. Avtor se lahko svobodno odloča, kdaj in kako bo svoje avtorsko delo dal na razpolago širši javnosti, s tem da ga objavi, javno izvaja itd. Prav tako se avtor svobodno odloča, komu bo dal pravico razmnoževanja in distribucije svojega dela in pod kakšnimi pogoji. Sistem varovanja avtorske pravice zagotavlja te pravice avtorju, hkrati pa zagotavlja tistemu, kateremu avtor odstopi katero od svojih pravic, nemoteno izkoriščanje pravice v okviru določil pogodbe. Sistem varstva avtorske pravice je pri nas urejen z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah, ki je bil sprejet spomladi 1995, mednarodno pa je to varstvo urejeno z dvema multilateralnimi pogodbama, Bernsko konvencijo, prvič sklenjeno 1886 in Svetovno konvencijo, prvič sklenjeno 1950. Sistem varovanja avtorskih pravic, ki je v veljavi pri nas, je tako imenovani "kontinentalni sistem", ki izvira iz deklaracije o človeških pravicah, sprejete v francoski revoluciji. V anglosaškem svetu imajo sistem "copyrighta", to je "pravice do razmnoževanja" in tam npr. poznajo tako imenovano "moralno avtorsko pravico", ki ščiti osebno integriteto avtorja, šele v novejšem času.

Sistem varovanja avtorskih pravic torej - v primeru knjige - ščiti oba: avtorja in založnika in jima na ta način zagotavlja, da bosta oba dobila svoj delež iztržka od trženja knjige.

Ob tem moramo omeniti, da oba sistema avtorsko-pravne zaščite predpostavljata avtorjevo sodelovanje pri založnikovem tveganju z izdajanjem knjige. V večini primerov je avtorski honorar obračunan v odstotku od prodajne cene. Avtor dobi (ali pa tudi ne) ob podpisu pogodbe ali ob izidu knjige manjšo akontacijo, ki se potem obračuna s prodajo, ostanek honorarja pa dobiva v polletnih ali letnih obrokih, ki se izračunavajo po številu prodanih izvodov. Tako seveda nekateri avtorji dobijo zelo malo denarja, avtorji uspešnic pa zelo veliko.

V bivših socialističnih državah so imeli nekoliko drugačen sistem, pri katerem avtor ni participiral na uspehu ali neuspehu svoje knjige, ampak je honorar večinoma dobil izplačan ob izidu knjige.

Podoben sistem imamo tudi pri nas. Pri določenih knjigah z majhno naklado založniki, ko prodajo npr. celotno naklado knjige sodobne poezije ali proze,

ne dobijo povrnjenih niti proizvodnih stroškov. Z večanjem števila privatnih založb pri nas, zlasti manjših, se bo naš sistem izplačevanja avtorskih honorarjev v prihodnosti verjetno močno približal zahodnemu sistemu.

Delitev knjižnega trga

Veliki knjižni trgi se po navadi delijo po kategoriji knjig, ki jih založbe na njih tržijo. Ta delitev je naslednja:

SPLOŠNE KNJIGE ("General books", "trade books") so namenjene splošnemu odraslemu kupcu in bralcu in jih v glavnem prodajajo v knjigarnah. To so trdo vezane leposlovne knjige, stvarne knjige, priročniki "naredi sam", splošne enciklopedije, kuharske knjige in tudi t.i. "trade paperbacks", to so mehko vezane knjige, ki se pretežno prodajajo v knjigarnah.

OTROŠKE KNJIGE, ki so namenjene otrokom od predšolske dobe dalje. V zadnjih desetletjih je na vseh svetovnih knjižnih trgih (in tudi pri nas) izjemno naraslo število stvarnih in poučnih knjig za otroke. Ta vrsta knjig ima velike možnosti tudi na področju elektronskega založništva. Elektronske igre (Sega, Nintendo) tudi spadajo v to kategorijo, čeprav jih ne izdajajo založbe in se tudi ne distribuirajo po klasičnih knjigotrških kanalih, zato o njih ne bomo razpravljali.

MNOŽIČNE KNJIGE ("Mass market books") so namenjene splošnim odraslim kupcem in bralcem, jih pa pretežno prodajajo izven knjigotrške mreže - v kioskih, na stojnicah, na železniških postajah, letališčih itd. Gre predvsem za knjige, ki vsebujejo popularno branje in stvarne knjige o popularnih temah. Pogosto so to žepne knjige ("mass market paperbacks").

STROKOVNE IN AKADEMSKE KNJIGE IN PERIODIČNE PUBLIKACIJE ("Professional", "Scholarly" books and journals). Tovrstne publikacije v svetovnem založništvu imenujejo tudi "STM books" (po mednarodni zvezi založnikov tovrstnih knjig, ki se imenuje International Group of Science, Technology and Medicine Publishers). Ta skupina knjig in revij je namenjena strokovnjakom in znanstvenikom. Če so natisnjene npr. v angleščini, je trg zanje ves svet. Založniki teh publikacij izdajajo navadno knjige in revije, medtem ko splošne revije in revije namenjene množičnemu trgu izdajajo drugi založniki kot tovrstne knjige. Izziv elektronskega založništva je največji prav v tej skupini založb, še posebej pri izdajanju revij.

ŠOLSKE KNJIGE ("School books") obsegajo učbenike in spremljajoče gradivo za šole do akademske stopnje. Zelo pomemben sektor tega področja v svetu so tim. ELT ("English Language Teaching") knjige, torej literatura za

učenje in poučevanje angleščine. Tudi ta skupina založb ima dobre možnosti za elektronsko založništvo.

Delitev trga, ki smo jo opisali, seveda ni tako podrobno razvita na majhnih knjižnih trgih, kot je npr. slovenski, in na nerazvitih knjižnih trgih.

Elektronsko založništvo

Vpliv elektronskega založništva - še posebej njegove najbolj razvite oblike doslej - multimedijskih izdaj na splošne in množične trge bo nedvomno v prihodnosti zelo velik. V angleščini sta se že izoblikovali dve novi besedi, ki govorita o širokem vplivu elektronike: prva je "infotainment" in sestoji iz besed "information" in "entertainment", druga pa "edutainment, ki sestoji iz besed "education" in "entertainment". Torej se bodo v bodoče ljudje s pomočjo elektronskega založništva informirali in izobraževali ter se pri tem tudi zabavali.

Ko beremo o neznansko hitrem razvoju novih tehnologij, so majhni jezikovni trgi in trgi z nerazvitim založništvom običajno prezrti. Na slednjih ta hitri razvoj prav gotovo ne bo zmanjšal obstoječih razlik med razvitimi in nerazvitimi, ampak jih bo kvečjemu še povečal. Majhna jezikovna področja pa so omejena z majhnim tržnim potencialom, ki ga ni mogoče preseči. Poleg tega lahko predvidevamo, da bodo mala jezikovna področja imela, ko jih bo popolnoma osvojila sodobna informacijska tehnologija, probleme s svojo kulturno identiteto.

Na sl. 2 lahko vidimo razlike med proizvodnim procesom tradicionalne knjige in elektronske knjige ali revije.

SL. 2: ZALOŽNIŠKI PROCES ZA ELEKTRONSKO KNJIGO ALI REVIJO

AVTOR	KREATIVNI PROCES Rokopis	
UREDNIK		UREDNIŠKI PROCES Recenzija Branje rokopisa Svetovanje avt.
AVTOR	Spremembe na rokopisu	
UREDNIK/ LEKTOR		Lektoriranje

UREDNIK/
TEHNIČNI
UREDNIK

RAČUNALNIŠKI
STROKOV.

Izbira ilustrativnega
gradiva

ELEKTRONSKI
PROCES

Sprememba rokopisa
v bazo podatkov

Dodajanje ilustr.
gradiva (in

Združevanje vseh
elementov v elektr.
knjigo ali revijo

Razmnoževanje
elektronskih knjig"
ali revij

ZALOŽNIKOVO SKLADIŠČE

ON-LINE BAZA PODATKOV

TRŽENJE

KUPCI: ZASEBNI / KNJIŽNICE (POGODBA ZA UPORABO ON-LINE BANKE
PODATKOV

BRALEC / UPORABNIK

Kreativni in uredniški proces sta pri obeh tipih skoraj enaka. To pomeni, da založniki lahko na podoben način kot pri knjigi dodajo vrednost avtorjevemu rokopisu tudi pri elektronskem založništvu. Za razliko od knjige pa gre pri elektronskih proizvodih pogosto za skupinsko avtorsko delo ali pa so v njem združena avtorska dela različnih avtorjev. Elektronsko založništvo pa pomeni še več: pomeni dodajanje še drugačne dodane vrednosti, za katero pa strokovnjaki, ki delajo v klasični založbi, niso več dovolj. Potrebno je visoko specializirano znanje, ki ga založbe navadno nimajo.

V prvi fazi elektronskega založništva so založniki najprej spreminjali svoje knjižne izdaje v nov elektronski proizvod na novih nosilcih informacije CD-ROM in CD-I (za prvega rabimo računalnik in CD-ROM drive, za drugega pa CD-I player in televizor).

Založba Grollier iz ZDA je bila prva, ki je že leta 1986 izdala svojo Grollier Encyclopaedia v 21 knjigah na enem CD-ROM disku. Leta 1991 je ta enciklopedija bila uporabnikom na voljo v naslednjih elektronskih formatih: kot on-line servis, kot videodisk, kot CD-ROM in kot CD-I. Od 1992 dalje je ta enciklopedija na voljo kot multimedijski proizvod. Danes je v različnih (velikih) državah na voljo že več obsežnih enciklopedičnih del v elektronskem formatu, vendar angleščina še vedno ostaja najpomembnejši jezik elektronskega založništva.

Drug primer je znameniti Oxford English Dictionary, ki je bil v originalni izdaji izdan v 16 knjigah. Danes je na voljo na CD-ROM disku za mnogo nižjo ceno kot originalna knjižna izdaja.

Ta dva primera tudi dobro ilustrirata razpon elektronskega založništva: Oxford English Dictionary je namenjen strokovnemu, znanstvenemu in izobraževalnemu trgu, Grollier Encyclopaedia, ki vsako leto izide v obnovljeni izdaji, pa množičnemu trgu in tudi njena cena je temu primerno nizka - pri nas stane okrog 20.000 SIT.

Multimedijske izdaje

Multimedijska elektronska knjiga, ki je najnovejši dosežek elektronskega založništva, postavlja založnikom nove probleme. Nič več ne morejo svojih tiskanih knjig na preprost način spremeniti v elektronske. V njej je mnogo elementov, ki so izven znanja in veščin klasičnega založnika: glasba, film, video, animacija, računalniške simulacije in mnogo bolj bogato slikovno gradivo, preglednice, tabele in zemljevidi, kot v knjigi. Tradicionalni založniki, z izjemo velikih medijskih koncernov, tudi nimajo avtorskih pravic za te dodatne elemente ali pa imajo težave pri pridobivanju avtorskih pravic. Poleg tega nimajo znanja s področja glasbe, videa, animacije. Potrebni so tudi posebni računalniški strokovnjaki, ki bodo znali napisati programsko opremo, ki bo dobro delovala, ki bo hitra in prijazna do uporabnika. Različne možnosti iskanja podatkov in hitri odgovori so ena najpomembnejših značilnosti elektronskega založništva.

Elektronski knjižni trg

Treba je še enkrat poudariti, da danes preprosto transformiranje neke knjižne izdaje v elektronsko obliko ni več sprejemljivo. Zaradi zelo velike konkurence na tem področju morajo založniki dodati nove, specifično elektronske elemente, če hočejo uspešno tržiti svojo elektronsko knjigo ali revijo.

Odločitev za elektronsko založništvo bo za založbo pomenila dodatno investiranje denarja. Doslej založniki še niso mogli iztržiti velikih donosov na investirana sredstva, tako da elektronsko založništvo še vedno pomeni investiranje v bodočnost. Toda razvoj na tem področju je tako hiter, da ta bodočnost ni več daleč.

Možnosti založbe za vstop na trg elektronske knjige

OBJAVLJENE KNJIGE		ELEKTRONSKA IZDAJA
NOVA TISKANA KNJIGA	IN	ELEKTRONSKA IZDAJA (istočasno ali špozneje)
		SAMO ELEKTRONSKA IZDAJA
RAZPRODANE KNJIGE		ELEKTRONSKA IZDAJA

Trg elektronske knjige se deli na splošni trg in na specializirane trge.

Delitev trga elektronskega založništva

SPLOŠNI TRGI	SPECIALIZIRANI TRGI
INDIVIDUALNI KUPCI (TUDI: NEKATERE KNJIŽNICE)	INSTITUCIONALNI KUPCI VSE VRSTE KNJIŽNIC (TUDI: NEKATERI INDIVIDUALNI KUPCI)

Medtem ko na splošnih trgih prevladujejo individualni kupci, so glavni kupci na specializiranih trgih vse vrste knjižnic. Seveda je mejo kupcev nemogoče natančno potegniti, saj bodo npr. splošne knjižnice kupovale tudi elektronske knjige, namenjene splošnim trgov in nekateri posamezniki bodo kupovali elektronske knjige, namenjene predvsem institucionalnim kupcem.

Nosilci, na katerih je shranjena elektronsko obdelana vsebina, so pri elektronskem založniškem proizvodu elektronski mediji. Razdelimo jih na nekaj vrst:

- računalniška programska oprema (o kateri ne bomo razpravljali),
- on-line banke podatkov (ki so zelo pomemben medij za založništvo elektronskih revij),
- optični diski (CD-ROM, CD-I, Data Discman),
- knjige na čipih,
- Internet.

Optični diski in data discman

Najprej nekaj besed o optičnih diskih, posebej o sistemu Data Discman. Z izrazom optični diski razumemo medije CD-ROM, CD-I in še nekatere, ki prihajajo na trg.

Leta 1990 je japonska družba Sony na frankfurtskem knjižnem sejmu predstavila svoj sistem elektronske knjige, ki je bila shranjena na CD-ROM disku

premera 8 cm (navadni CD-ROM diski so premera 12 cm). Mogoče ga je bilo uporabljati v posebnem majhnem računalniku, ki so ga poimenovali Data Discman. CD-ROM je imel kapaciteto 200 mb, to je okrog 100.000 strani besedila, 32.000 grafik ali 5,6 ure digitalnega zvoka. Data Discman in podobnih aparatov se je prijelo ime "palmtop players", torej "računalnik za na dlan".

Založniki so bili najprej navdušeni, saj jim je ta sistem omogočal, da so svoje knjige, predvsem različne slovarje, leksikone in informativne knjige brez slikovnega gradiva, direktno prenesli na elektronski medij. Ustanovili so celo posebno mednarodno združenje International Electronic Book Publishers Committee. Danes prodajajo te elektronske knjige v 17 državah, aparate pa proizvajajo, poleg Sonya še Panasonic in Sanyo. S skupnim logotipom EB (= Electronic book) je na voljo le okrog 300 naslovov teh elektronskih knjig.

Čeprav so prodali okrog pol milijona posebnih računalnikov, se ta sistem doslej ni pokazal za tako uspešnega, kot so sprva predvidevali. Visoka cena računalnika (okrog 1.000 DEM z dvema elektronskima knjigama), majhen in slabo berljiv ekran in tudi odvisnost od baterije, ki jo je sicer mogoče polniti, ima pa le za dobro uro energije, ter skromna ne-multimedijska tehnologija so verjetno glavni vzroki za slab uspeh. Toda Sony je že predstavil nov računalnik, ki bazira na CD ROM XA (= "extended architecture") tehnologiji - MMCD (Multimedia CD), ki bo, kot upajo pri družbi Sony, postal univerzalna elektronska knjiga prihodnosti.

Knjige na čipih

Najuspešnejši svetovni proizvajalec "knjig na čipih" je družba Franklin iz ZDA. Leta 1987 je dala na trg svoj proizvod "Spelling Ace", prvi elektronski pravopis angleškega jezika velikosti srednjega žepnega kalkulatorja. Danes družba prodaja nad 40 proizvodov "za na dlan" in jih je že prodala nad 7 milijonov. Med proizvodi družbe Franklin je cela vrsta angleških in dvojezičnih slovarjev, "govoreči" slovarji, tezavri, pa tudi Biblija, Columbia Electronic Encyclopaedia, leksikon za reševanje križank in celo navodila za mešanje koktajlov in mnogo drugih naslovov. Angleški jezikovni priročniki izhajajo v ameriški in angleški verziji, pri čemer se prvi naslanjajo na znane Merriam Webster slovarje, drugi pa na slovarje znane založbe Oxford University Press. Leta 1993 je družba predstavila svoj novi Digital Book System (sistem digitalnih knjig). To je majhen računalnik, v katerega hkrati lahko vložimo in beremo dve elektronski knjigi, shranjeni na ROM kartici. Namizni sistem - Desktop Digital Book System - hkrati lahko sprejme tri elektronske knjige. V obeh sistemih je mogoče menjaje brati podatke iz knjig, ki so v računalniku. Družba Franklin ni založnik, ampak kupuje licence od knjižnih založnikov.

V Evropi je z majhnimi računalniki "za na dlan" in knjigami na čipih prva pričela založba Langenscheidt iz Nemčije, ki je leta 1983 izdala nemško-angleški in nemško-francoski slovar. Danes je na tem področju zelo aktivna družba Hexaglott iz Nemčije, ki prodaja številne slovarje za različne jezike, dvo- in večjezične priročnike s frazami za turiste itd.

Vsi ti proizvodi uporabljajo tehnologijo čipov in so zmožni reproducirati le tekstovno sporočilo in v omejenem obsegu govor, besedila pa ni mogoče dopolnjevati ali spreminjati ("read only memory"). Ti sistemi tudi nimajo možnosti multimedijske predstavitve vsebine.

Vsi ti proizvodi so namenjeni množičnemu splošnemu trgu.

Tony Feldman, znani angleški ekspert na področju elektronskega založništva, pravi o prihodnosti proizvodov "za na dlan" tako:

"Multimedijski sistem "za na dlan", ki se bo razvil, bo mnogo več kot le enostranski proizvod. Bo "elektronski planer" ... informacijski in komunikacijski center "za na dlan", mešanica računalnika, videofona, faksa, notesnika, planerja, on-line terminala, centra za zabavo in elektronske knjige. Tehnologije, ki bodo omogočile tak informacijski in komunikacijski center, so že tu. Na trg že prihajajo posamezne komponente tega sistema. Treba jih je le še ustrezno pomanjšati, povezati in ustvariti povpraševanje, da jih bo mogoče združiti v skupno, komercialno zanimivo napravo." (Feldman, 1994, s. 123).

Pomembnost elektronskega založništva za splošni trg je mogoče zaslutiti tudi iz dejstva, da je računalniški softverski velikan Microsoft leta 1991 kupil 29% delež v založbi Dorling Kindersley iz Londona, ki je ena najbolj domiselnih in uspešnih založb visoko kvalitetnih ilustriranih stvarnih knjig na svetu. Ta založba je lani pričela z elektronskim založništvom, po enem letu pa ima na voljo že kakih deset naslovov na CD-ROMu.

Razvoj elektronskih proizvodov na CD-ROMu

Leta 1994 je založba TFPL objavila analizo CD ROM in multimedijskega trga. Po tej analizi je bilo leta 1987 na trgu v svetu 48 komercialnih CD ROM naslovov, leta 1990 817, 1991 se je število skoraj podvojilo na 1522 in do 1993 je bilo na trgu že 3597 CD ROM naslovov, sredi leta 1994 pa se je to število povzpelo na 5379. Ista založba je septembra 1995 objavila podatek, da je na trgu okrog 10.000 naslovov **in da jih bo do konca leta 1995 13.000**. Število založb je iz 48 v letu 1987 naraslo na 3766 sredi leta 1994.

Tako nagla rast je bila seveda mogoča samo zato, ker so se tega založništva lotevale nove založbe, ki niso izdajale knjig. Imele pa so potrebno računal-

niško znanje, da so lahko od založb odkupile njihove knjižne izdaje, če so bile računalniško pripravljene. In, kot smo že zapisali, tem novim založbam so se pridružile tudi nekatere tradicionalne založbe, ki niso želele zaostajati in so imele knjižne izdaje, pripravljene na računalniku.

V okviru tega članka ne bomo podrobneje razpravljali o specializiranih trgih za elektronske založniške proizvode. To področje je že dokaj znano, saj veliko knjižnic tudi pri nas že uporablja tako informacije na CD-ROMu, kot ima tudi dostop v svetovne baze podatkov. Skladno z naslovom članka bomo spregovorili še o novih informacijskih tehnologijah z založniškega stališča.

CD-ROM je danes -za založbe in knjižnice - neprecenljiv vir informacij o tiskanih knjigah in zelo olajšuje dostop do informacij o izdanih knjigah tako v nacionalnih, kot tudi v mednarodnih okvirih. Books in Print, to so sezname knjig, ki so na knjižnem trgu. Te publikacije so na voljo v knjižni obliki, na CD-ROMih in tudi na on-line bazah podatkov pod različnimi imeni na vseh največjih knjižnih trgih kot so ameriški, angleški, nemški, francoski, italijanski in španski. Vsebujejo bibliografske in knjigotrške podatke o **skoraj vseh knjigah, ki so na vsakem od teh trgov še v prodaji**. Izdaje na CD-ROMih ažurirajo tudi do šestkrat letno. Nekatere teh izdaj vsebujejo npr. knjige v nemščini in izbor angleških izdaj, druge vsebujejo knjige v angleščini, ki so izšle kjerkoli v svetu (npr. angleški BookFind ali Book Data, kjer je baza podatkov iz Anglije kombinirana z ameriško bazo grosista Baker & Taylor in z drugimi, tako da vsebuje poleg angleških in ameriških knjig tudi knjige iz drugih Evropskih držav, Avstralije, Nove Zelandije, Južne Afrike in še nekaterih držav). Te izdaje so zelo pomemben trženjski instrument za založnike in neprecenljiv vir informacij za knjižnice in knjigarne po vsem svetu. To dokazuje tudi dejstvo, da v Nemčiji, poleg uradne publikacije Verzeichnis lieferbahrer Bücher, še dva velika grosista izdajata svoje kataloge in izdaje na CD-ROM.

Vsekakor pa velja pripomniti, da kljub pomembnosti te publikacije ostajajo le enostranska informacija. Na voljo so samo za izdaje v največjih jezikih razvitih držav. Pomembni deli sveta, kot npr. Rusija, srednjeevropske države vključno s Slovenijo in države z jeziki, ki niso popularni, npr. Kitajska, Indija, še nimajo razvitega podobnega vira informacij. Čeprav bi bilo razpravljanje o vzrokih izven okvira teme tega članka, je potrebno poudariti, da na teh območjih takih publikacij ne bi bilo mogoče izdajati na komercialni osnovi.

Tudi založniki že izdajajo svoje kataloge na CD-ROMih. Primer je Book Base založbe McGraw Hill. Druge založbe uporabljajo multimedijsko tehnologijo za propagando svojih proizvodov, kot založba Dorling Kindersley. Leta 1994 je organizator knjižnega sejma v Frankfurtu prvič objavil popoln katalog na CD-ROM, ki je vseboval še mnogo dodatnih informacij: Who is Who na frankfurtskem knjižnem sejmu, informacije o prodaji avtorskih pravic, po-

datke o Braziliji, ki je bila centralna tema sejma, PONS-PCP leksikon tiskarstva in založništva, nemški hotelski vodič in celo vozni red vlakov. Podoben, čeprav skromnejši CD-ROM so pripravili za londonski knjižni sejem 1995.

Razumljivo je, da takšna množica CD-ROMov predstavlja za knjižnice poseben problem. Prodajne cene so se sicer v zadnjih letih drastično znižale, toda to velja predvsem za proizvode za množični trg. Akademski proizvodi in tisti, ki so namenjeni predvsem knjižnicam, ostajajo v višjih cenovnih kategorijah (med 101 in 500\$). Najvišje cene pa imajo izdaje, ki so namenjene poslovnemu svetu. Analiza založbe TPFL je pokazala, da je v letu 1994 od 5379 izdelkov 1400 stalo manj kot 100\$, okrog 870 med 101 in 500\$, 480 od 501 do 1000\$, 700 med 1001 in 5000\$ in 180 nad 5001\$. Razumljivo je, da mora knjižnica natančno premisliti, katere elektronske izdelke bo nabavila, saj poleg cene igra pomembno vlogo tudi dejstvo, da mnogi izdelki zelo hitro zastarijo. Ti problemi bodo, o tem ni dvoma, v bodočnosti še večji.

Knjigarne po svetu imajo največkrat na zalogi cenejše CD-ROM izdaje, ki so namenjene množičnemu trgu in predstavljajo manjše tveganje. Zato so se za institucionalne trge razvili posebni kanali prodaje.

Za manj razvite države lahko predstavlja velik problem nemožnost nabave elektronskih medijev. Pomanjkanje aktualnih informacij z vseh področij povečuje njihovo zaostalost za razvitim svetom, na poti do teh informacij pa so številne zapreke, od pomanjkanja tehnologije do denarnih in valutnih problemov. Za nekatere od teh držav predstavlja problem tudi pomanjkanje znanja o možnih virih nabave elektronskih medijev.

On-line baze podatkov

Največ problemov za tradicionalne založbe predstavlja elektronsko založništvo v obliki shranjevanja informacij v on-line bazah podatkov. Ker so založbe z založniškimi pogodbami vezane z avtorji, jim morajo zagotavljati nadomestilo za pravico uporabe njihovih avtorskih del na elektronskih medijih. Poseben problem predstavlja kontrola uporabe. Naročniki sicer morajo z bazo skleniti pogodbo (dobiti licenco) za uporabo, vendar je potem, ko je podatek enkrat v računalniku uporabnika, skoraj nemogoče kontrolirati nadaljnjo uporabo. Ti problemi so skoraj enaki, če založba prodaja licenco neki komercialni on-line bazi podatkov, ali pa če tako bazo organizira sama.

Po podatkih imenika Directory of Online Databases je na svetu okrog 4.000 javno dostopnih baz podatkov. Tony Feldman meni, da je ta številka prenizka, ker so v imeniku podatki iz Evrope dokaj skromni. Ocenjujejo, da so skupni dohodki te industrije leta 1992 znašali 9,6 milijarde dolarjev. Stopnja

rasti te industrije pa je bila v svetovnem merilu ocenjena na 6,7%, v državah Evropske unije pa na 13% (v letu 1992). (Feldman 1994, s.17).

Ta pomembna industrija oskrbuje z informacijami specializirane stranke: znanstvenike, knjižničarje, finančne strokovnjake, podjetniško področje itd. Zadnji skupini potrebujeta izjemno aktualne in točne informacije, ki jih imenujejo "real time" (kar bi lahko prevedli s "takojšen"). Drugi kupci so zadovoljni s tako imenovano "zgodovinsko" informacijo - "historical information". "Po tradiciji on-line sistemi dobavljajo informacije, ki so sicer lahko pogosto ažurirane, so pa v bistvu zapis tega, kar se je že zgodilo, so akumulacija zgodovinskih informacij. Servis takojšnjih informacij pa posreduje informacije o tem, kaj se dogaja prav zdaj, trenutek za trenutom". (Feldman 1994, s. 18).

Te on-line baze podatkov lahko posredujejo le besedilo, številke in preproste grafične prikaze. To je omejujoč faktor za elektronsko založništvo, toda ne glede na to obstaja že mnogo proizvodov - predvsem revij - v tem formatu.

Elektronsko založništvo in avtorske pravice

Eno najpomembnejših vprašanj pri elektronskem založništvu je torej vprašanje varovanja avtorskih pravic avtorja in pravic, ki jih ima založba. V zadnjih letih so pravni strokovnjaki storili veliko, da so elektronske avtorske pravice vključili v obstoječi sistem avtorskega prava - in večino pravic je bilo mogoče nekako umestiti vanj. Osnovni problem, ki ostaja odprt, pa je kontroliranje uporabe avtorskih del, zlasti pri tistih elektronskih proizvodih, ki jih je mogoče prenašati iz računalnika v računalnik.

Nemško združenje založnikov Boersenverein des Deutschen Buchhandels je v septembru 1993 predstavilo dvojezični dokument "Handreichung zum Abschluss von Lizenzvertraegen ueber die Nutzung von Verlagswerken durch Online-Datenbanken" ("A guide to the negotiation of License Agreements for the Utilisation of Published Works in On-line Databases", "Pomoč pri sklepanju licenčnih pogodb za uporabo založniških projektov v on-line bazah podatkov"). Publikacija predstavlja vodnik za pogajanja knjižnih založnikov z bankami podatkov, ki bi želele založnikove publikacije vključiti v svoje sisteme in tudi predstavi vzorčno pogodbo za sklenitev takšnega dogovora. Vzorčna pogodba - to je pomemben element - predvideva sklenitev neekskluzivnega dogovora za izkoriščanje založnikovih knjižnih del in shranjevanje teh del v banki podatkov ter njihovo distribucijo po on-line poti ali pa z razpošiljanjem izpisov na papirju. Osnova vzorčne pogodbe je seveda nemško avtorsko pravo in podrobno našteva pravice in obveznosti obeh strani.

Drug pomembni dokument "The Publisher in the Electronic World" (Založnik v svetu elektronike) je bil izdan kot poročilo na tretjem mednarodnem simpoziju o avtorskem pravu, ki ga je organizirala mednarodna zveza založnikov maja 1994 v Torinu. V tem dokumentu je zlasti zanimiv seznam elektronskih avtorskih pravic in in njihova hierarhija:

Osnovne pravice

1. Pravica do izdaje avtorsko zaščenega dela na elektronskem mediju.

To pravico si mora založnik v pogodbi z avtorjem posebej zagotoviti, kar zahteva tudi naš novi slovenski Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (čl. 89). Pravico do izdaje na elektronskem mediju si mora založnik zagotoviti tako, da lahko elektronsko izdajo izda sam v on-line ali kakšni drugi elektronski obliki, ali pa lahko to pravico prenese na koga drugega (npr. izdaja slovarjev Oxford University Press na CD-ROMu).

2. Pravica shranjevanja avtorskega dela na kateremkoli elektronskem mediju ("storage by electronic means")

Ta pravica bo npr. omogočila shranjevanje avtorskih del v nekem centru za distribucijo dokumentov, da bo ta lahko razpošiljal svojim strankam iztise posameznih del (in plačeval avtorizacijo za vsako prodajo posebej).

Subsidiarne pravice

Subsidiarne ali stranske avtorske pravice so vse tiste pravice, ki jih založba od avtorja s pogodbo pridobi, niso pa povezane z osnovno pravico, npr. pravico do reproduciranja in distribuiranja. Založba te stranske pravice prodaja (npr. pravica prevajanja) in si z avtorjem deli dohodek. Na področju elektronskega založništva so to naslednje pravice:

1. Vključitev v elektronski izdelek ali servis nekega drugega založnika ali proizvajalca.

Gre za vključevanje celotnih avtorskih del ali odlomkov v neko drugo avtorsko delo, torej neke vrste antologijo, kjer je lahko združenih več npr. strokovnih ali znanstvenih člankov različnih avtorjev (in na katerih imajo avtorske pravice različne založbe). Tak elektronski proizvod je lahko namenjen izobraževanju, učenju jezikov (različni odlomki literarnih del), lahko pa je tudi elektronski turistični vodnik (z zemljevidi, fotografijami, opisi itd.).

2. Prikazovanje na ekranu ("screen display").

To je nujna sestavina večine elektronskih proizvodov in servisov, toda po pravnem bistvu je to dejavnost reprodukcije avtorskega dela. Ta dejavnost pa je omejena z avtorsko pravico na samem avtorskem delu in zato je potrebna posebna licenca.

3. Javno predvajanje ("performance").

To nastopi v primeru, če se prikazovanje na ekranu odvija v prisotnosti javnosti (kakorkoli jo že definiramo).

4. Prenašanje avtorskih del z enega računalnika na drugega in distribucija ("downloading", "distribution").

Ta dejavnost mora imeti posebno licenco, saj se s prenašanjem iz računalnika v drug računalnik pojavlja problem kontrole uporabe avtorskega dela na elektronskem mediju. Pred to pravico mora biti regulirana pravica do shranjevanja na elektronskem mediju (kot je definirana zgoraj).

5. Omreženje elektronskega proizvoda ("networking").

Prenašanje elektronskega proizvoda na drug(e) računalnik(e) se lahko izvaja na določeno mesto (npr. univerzo), ki ima licenco in dogovorjeno število terminalov, ali pa na nedoločeno število terminalov (hkrati na več različnih univerz). Vsaka od teh možnosti zahteva svojo licenco.

6. Izpis trajnih kopij ("printing-out of hard copies").

Pri izpisovanju gre lahko za individualno uporabo znanstvenika v njegovem kabinetu, gre pa lahko tudi za gradivo, ki ga bo učitelj uporabil v razredu (in razdelil vsem učencem), lahko pa gre za veliko število izvodov, ki jih uporabljajo pri izobraževanju v podjetjih. Ti izpisi se lahko delajo iz mreže na enem terminalu ali na velikem številu terminalov.

7. Redigiranje ("editing").

To predstavlja poseben problem, ker zadeva tako literarne kot tudi umetniške avtorske pravice. Pri izobraževanju želijo učitelji pogosto redigirati (skrajševati, kombinirati) različna besedila, da jih ponudijo svojim študentom. Znanstveniki pri svojem raziskovanju pogosto uporabljajo tuja besedila in jih tudi vključujejo v svoje tekste. Če gre za citate, ki so dokumentirani, ni problema, če pa gre za kakršnekoli posege v besedilo, se to lahko zgodi le z avtorjevim dovoljenjem (sicer gre za kršitev avtorjeve moralne pravice). Računalnik omogoča takšne posege na zelo enostaven in hiter način.

8. Vključevanje v multimedijske izdaje.

Pri vključevanju avtorskopravno zaščitenih avtorskih del v multimedijske izdaje (te so šele na začetku svojega razvoja) je posebno občutljivo vprašanje, kako ta dela sploh lahko vključimo v multimedijske izdaje, ne da bi kršili avtorjeve pravice. Gre za pravice prevajanja, prirejanja, predelave, skrajševanja, pa tudi kombiniranja različnih avtorskih del in odlomkov avtorskih del. Ta vprašanja avtorskopravno še niso rešena in bo morala pravna teorija šele najti najboljše rešitve.

Ta seznam "elektronskih" avtorskih pravic kaže, kakšne probleme bodo imeli založniki pri sklepanju pogodb z avtorji. Povsem pa je jasno, da mora založba, ki želi izdati kakršnokoli elektronsko izdajo, najprej razrešiti vprašanje avtorizacij z vsemi avtorji, ki naj bi v izdaji sodelovali. Za naš slovenski prostor ta problematika morda še trenutno niti ni zelo aktualna, ampak bo, z nadaljnjim razvojem informacijske tehnologije, to zelo hitro postala.

Založbe in knjižnice

V tem sklopu problemov postaja tudi odnos med založbami in knjižnicami bolj zapleten. Doslej je bila pri nas knjižnica z nakupom knjige rešena vseh možnih problemov v zvezi z avtorskimi pravicami.

Po novem Zakonu o avtorski in sorodnih pravicah (čl. 37 in 139) bo tudi pri nas v treh letih moral biti vpeljan sistem plačevanja avtorizacije za fotokopiranje. Tudi knjižnice bodo morale poskrbeti, da bo pri njih fotokopiranje potekalo skladno z zakonom, kar bo nedvomno dodatna delovna obremenitev za zaposlene in finančna obremenitev za uporabnike. Toda taksa za fotokopiranje je uvedena že v večini razvitih držav in tudi Evropska unija jo navaja kot obveznost za svoje članice. Ta taksa se povsod po svetu deli med avtorji in založbami, po navadi v razmerju 50:50. Tako je tudi določilo našega novega zakona. Delitev je razumljiva, saj brez založnikovega dela in njegovega tveganja, ne bi bilo od kod kopirati.

Knjižnice v nekaterih evropskih državah morajo tudi pobirati posebne pristojbine za izposajo knjig, ki jo potem dobijo avtorska združenja in delijo med avtorje. Naš novi zakon te pristojbine ni vpeljal, tudi zato, ker je - vsaj pri leposlovju - izposoja knjig tujih avtorjev mnogo večja od izposoje knjig domačih avtorjev.

Pri elektronskih proizvodih pa je odgovornost knjižnice še večja. To kaže že seznam "elektronskih avtorskih pravic". Večino elektronskih izdaj ali proizvodov je mogoče brez težav kopirati in tako prenašati na druge računalnike,

mogoče jih je na laserskih tiskalnikih natisniti v takšni kvaliteti, da se približuje tisku; te iztise je mogoče tudi fotokopirati v poljubnem številu izvodov in jih zvezati. Še več. Na knjižničnem terminalu je mogoče kombinirati tekste iz različnih podatkovnih baz, mogoče jih je redigirati, mogoče jim je dodajati svoja besedila in tako napraviti novo avtorsko delo. To lahko razdelimo brezplačno, lahko pa ga tudi prodajamo, npr. študentom. S tem ne kršimo samo avtorjevih moralnih avtorskih pravic, ampak, če izdelek prodajamo, tudi njegove materialne pravice. Nedvomno bo razvoj knjižnice v sodobno informacijsko središče ta razvoj še pospeševal in zato bo nujno, da se bodo knjižnice organizirale tako, da ne bodo kršile avtorskih pravic avtorjev ali založb.

Treba se je zavedati, da **mora avtor za vsako spremembo svojega avtorskega dela dati soglasje vnaprej**. Za računalniško tehnologijo, informacijske avtoceste, Internet in druge tehnološke možnosti je to velika zapreka. Toda sistem zaščite avtorskih pravic je, med drugim, tudi ena od osnov sodobne civilizacije in ena od temeljnih človeških pravic - in bo to, kljub razvoju informacijske tehnologije, moral tudi ostati.

Res je, da se informacijska tehnologija razvija mnogo hitreje, kot je mogoče razreševati probleme, ki jih nosi s sabo. Zakonodajni proces je zelo počasen in prav lahko mine pet let, predno sprejmejo neko dopolnilo npr. Bernske konvencije. Potem pa traja še mnogo let predno to določilo ratificirajo posamezne države.

Trenutno je že na voljo nekaj projektov, ki poskušajo na komercialni osnovi ponuditi prednosti informacijske tehnologije in hkrati zavarovati avtorske pravice. Gre za vrsto elektronskih revij, pa vse do najrazličnejših možnosti za dobavo določenih dokumentov, člankov, informacij itd. Med knjižničarji je morda najbolj znan OCLC (Online Computer Library Catalog). Vse te projekte pa trenutno še smatrajo kot pilotske projekte, katerih namen je pridobiti podatke o uporabnikih, o načinih uporabe baz podatkov, o pošiljanju dokumentov, pa tudi nabirati izkušnje s trženjem teh servisov. Nekatere velike svetovne STM založbe, kot Springer ali Elsevier, so tudi vključene v te projekte.

Založba McGraw Hill je 1991. leta predstavila projekt Primis, ki predstavlja z založniškega stališča revolucionarno novost na področju tim. "založništva po potrebi" ("custom publishing", "publishing on demand"). Baze podatkov knjig in dodatnih izobraževalnih gradiv, ki jih je ta založba izdala (in so bile pripravljene na računalniku), je mogoče z uporabo posebnega softvera uporabljati tako, da iz katerekoli knjige lahko združujemo posamezne dele teksta z odlomki iz drugih knjig in tako kreiramo novo knjigo. To knjigo potem založba natisne v željenem številu izvodov in jih pošlje naročniku. Tako

lahko npr. profesorji na univerzah sestavijo tekste, ki jih rabijo za svoja predavanja ali knjige s primeri iz prakse ("case histories") itd.

Internet

Razvoj Interneta in njegov vzpon od 1994 dalje je revolucioniral tudi tradicionalno in elektronsko založništvo. Danes še ne moremo vedeti, kakšne spremembe bo Internet vnesel v to dejavnost, toda že danes je prinesel velike spremembe tako v uredniški proces kot v proizvodnjo in distribucijo elektronske knjige. Zaradi svoje univerzalne dostopnosti pa bo nedvomno imel pomembno vlogo tudi na splošnih in množičnih trgih. Založniki danes že uporabljajo Internet v uredniškem procesu za komunikacijo in izmenjavo rokopisov s svojimi avtorji in tako dosežejo velik prihranek na času. Tudi trženje knjig je že stalnica na Internetu, saj več založb ponuja svoje po tej poti.

Knjižnice morajo slediti temu naglemu razvoju, če hočejo zadovoljiti svoje uporabnike in jim ponuditi informacije, ki bodo točne, aktualne in splošno dostopne. Kot informacijski center postaja knjižnica bolj in bolj dobavitelj informacij. V doglednem času bi vsak uporabnik v vsaki knjižnici moral imeti dostop do različnih baz podatkov in tudi do Interneta.

Zaključek

Pri vsem tem pa ne smemo pozabiti, da je knjižnica tudi hram knjige. In knjige bodo - kljub informacijski tehnologiji - ostale. Morda je sedaj pravi trenutek, da bibliotekarska veda premisli in redefinira obe svoji funkciji. Hlastanje po novi tehnologiji naj ne pregazi tradicionalnih funkcij knjižničarja. Nove tehnologije bo lahko uporabljal tudi kot orodje za opravljanje svojih tradicionalnih funkcij, ki jih bo lahko opravljal lažje, hitreje, z manj napora in morda tudi bolj natančno.

Ne glede na to, kako se bodo nove tehnologije razvijale, elektronska knjiga ne bo izpodrinila tiskane knjige. Verjetno bodo knjige z informativno vsebino, ki hitro zastara, presežene z elektronsko tehnologijo, predvsem zato, ker je ta zmožna mnogo hitreje in ceneje kot v tiskani knjigi ažurirati informacije: kar primerjajmo stroške nove izdaje enciklopedije v npr. enaindvajsetih zvezkih (kot je Grollierjeva enciklopedija) in izdajo nove izdaje na CD-ROM. Toda knjige za branje, književnost, poezija in proza, knjige za prosti čas in tudi nekatere izobraževalne knjige bodo zagotovo kot tiskani izdelki preživele še nadaljnjih petsto let. In z njimi bodo ostali tudi tradicionalni založniki, ki bodo uporabljali elektroniko za hitrejšo in kvalitetnejšo pripravo knjige. Ob njih pa bo čedalje več tudi elektronskih založnikov.

Končno bi rad opozoril na še eno, danes še povsem odprto, vprašanje. Ali nove elektronske tehnologije zares pomenijo enak napredek za vse človeštvo? Kakšen vpliv bodo te tehnologije imele na nacionalne kulture in jezike malih narodov? Ali bo zares vsakdo prednosti novih tehnologij lahko uporabljal v svojem jeziku? In kakšne bodo prednosti teh tehnologij v malih in nerazvitih državah? "Globalna vas" in "informacijske avtoceste" zagotovo puščajo odprtih precej vprašanj, če naj bi nove tehnologije prinesle blaginjo in napredek vsemu človeštvu.

Literatura

Schwerin, Julie Facts & Figures 1994 - CD-ROM and Multimedia CDs, TFPL Publishing, London 1994, ISBN 1 870889 44 4

Dione Joseph L.: Redefining the textbook: The impact of electronic custom publishing, LOGOS, Vol.2, Issue 4, London 1991, pp 190-194

Ellsworth Jill H., Ellsworth, Matthew V.:The Internet Business Book, John Willey & Sons, Inc., New York etc. 1994, ISBN 0-471- 05809-2

Feldman Tony: Multimedia, Blueprint, an imprint of Chapman & Hall, London etc. 1994, ISBN 1 85713 010 3

The Future is already here: Publishers and New Technologies, Cedam, Padova 1995, ISBN 88 13 19096 4

Zakon o avtorski in sorodnih pravicah, Uradni list RS 21/95

Koeve Dieter, von der Heide Kristian Mueller: Elektronisches Publizieren - Electronic Publishing - Lizenzvergabe an OnlineDatenbanken mit erläuterten Mustervertrag - Licensing of On-line Databases with a Model Agreement including Explanatory Notes, Boersenverein des Deutschen Buchhandels e. V., Ausstellungs- und Messe-GmbH, Frankfurt 1993, ISBN 3 87318 663 2

Promises & Pitfalls - A Briefing paper on Internet publishing, Association of American Publishers 1994, ISBN 0 933636 28 8

The Publisher in The Electronic World, A report from The International Publishers Copyright Council for The Third IPA International Copyright Symposium 23-25 May 1994 Turin, Jackson Libri, Milano 1994